

Пенка АНГЕЛОВА

ЗАПИСКИТЕ НА ЕЛИАС КАНЕТИ. ПОДСТЪПИ КЪМ МИТОЛОГИЧНОТО МИСЛЕНЕ¹

1. Резултати от досегашните изследвания и методи

При разработване на мисловната конструкция на Канети съм изработила подход, който свързва частта с цялото, микроструктурата с макроструктурата на творчеството и по този начин идентифицира систематичните константи, в чиято конструкция биват разположени останалите, несистематични елементи на творчеството. Предмет на изследването са теоретичните произведения на Канети – *Маса и власт* и съпровождащите ги във времето и в рецепцията *Записки*, които представляват значителен текстови корпус, спомагащ за изясняване и определяне на мястото на понятията, и на които се спирам по-отделно в двете части на изследването. В настоящата част на публикацията се спирам на *Записките*, във втората част – на „Маса и власт”. Два екскурса към съответните части онагледяват чрез литературни анализи съответните примери за творческо приложение на теоретичните възгледи и транспарентността между теория и творчество.

Запознаването с направените изследвания за теоретичното творчество на Канети може да се обобщи в няколко линии. При това приложих и усъвършенствах селекционен метод, който бях изпробвала във връзка с хабилитационния си труд за Франц Кафка – а именно, да разглеждам резултатите от изследванията според трите аспекта – на генетичния, на рецепционния и на структурно-функционалния анализ².

Особеностите на предмета в този случай наложиха усъвършенстване на схемата: рецепционните анализи се оказаха с твърде голямо многообразие, в което се очертаха различни насоки, характерни за нови налагачи се рецепционни подходи: а именно, рецепционните изследвания върху теоретичните възгледи и наблюдения на Канети могат да се разглеждат като *приложни към творчеството, приложни към обществото и допълващи анализи*. При последните могат да се наблюдават някои продуктивни, но и някои доста неприятни недоразумения, които могат да представляват интерес за изследванията на системното и културно пространство. Анализът на недоразуменията (на грешките), които предимно се разминават с основните идейни съдържания на творчеството на Канети, показва, че въпреки досегашното разглеждане на теоретичното творчество като естетическа антропология, именно естетическите критерии на неговите наративни стратегии не са били достатъчно правилно оценявани и разчитани, че много често подходът към текста е бил едноизмерен с очакванията за учебно помагало и не е било забелязвано релативирането на повествователната перспектива.

Затова за настоящото изследване се наложи при изясняването на понятийната система у Канети да подхожда структурно-функционално, да се спра на наративните особености и на т. нар. „паралактична гледна точка”, както и на полилога на перспективите.

Връзката между микро- и макроструктура на творчеството се представя чрез разкриването на парадигматично развиващи се признаци. Тази парадигматична структура е насочена към повествуване, съобразяващо се с проблематичността на индивидуалния опит и напускащо линейното повествование на традиционните времево-каузални връзки за сметка на един мултиперспективен модел на повествование. Предупреждението на Валтер Бенямин, че курсът на индивидуалния опит е паднал и че никога по-рано опитът не се е оказал така лъжлив, „както стратегическият чрез позиционната война, икономическият чрез инфлацията, телесният чрез материалната битка”⁷³, се отнася не само за повествователя на романа, а в не по-малка степен и за всяка останала наративност, както показват изследванията в областта на историята от последните десетилетия. Възприемането на несигурните ценности, представянето на мултиперспективния свят, който вече не може да се разгръща и разказва убедително и правдоподобно от висотата на намиращо се над него „всезнаещо” наративно съзнание, намира повествователен израз в нелинейното повествование и рефери-

ране. Понятието нелинейно се употребява за абстрактно повествователно движение, като не се отнася само за фикционални текстове; понятието „парадигматична структура” от своя страна конкретизира това движение върху повторемостта на отделни наративни единици, които описват дадена мисловна констелация в нейните многообразни изяви и възприятия чрез множествена повествователна перспектива от „ужасната близост” на моментното преживяване. Парадигматичната структура се характеризира със съгласуваност между микроструктура, това ще рече най-малката единица, в която се презентират мисловните и събитийни констелации, и макроструктура, т. е. структурата на цялото произведение. От друга страна, отделните микроструктури демонстрират парадигматични сходства помежду си.

1.1. АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ:

Най-важните рецепционни линии по отношение на *Записките*:

В изследванията на творчеството на Канети на *Записките* е отделено сравнително малко място, но малкото изследвания се разминават очебийно в преценките си за мястото и значението на *Записките* в цялостното творчество на автора. Докато Инго Зайдлер ги определя като „най-богатия принос (на Канети) към световната литература”, който „по всяка вероятност ще надживее славата на романа и пиесите му, дори може би и на основния му теоретичен труд и на автобиографичните му книги”⁴, Томас Лапе, позовавайки се на изказвания на Канети, многократно подчертава характера им на отдушник, тяхната спонтанност и личен характер на изповеди⁵. Герхард Нойман ги използва за изходна база при разработките си за афоризма⁶ и смята Канети за „аутсайдер” на съвременния афоризъм⁷. Щефан Качински в кратката си, но много показателна и информативна студия посочва три поетологични момента на записките и афоризмите: „наблюдаващия начин на мислене, идеологизиращите основни понятия и вътрешния конфронтативен диалог”⁸. Петер фон Мат разграничава фантастичните афоризми от „алегорията, сърцевината на фантастичния разказ и от откъслечния сън, който трябва да бъде дешифриран психоаналитично”, или от откъслечни утопични образи и търси мястото им сред афоризмите на Канети⁹.

Други автори, като например Дагмар Барноу и Клаус Петер Цеп, разглеждат *Записките* във връзка с *Маса и власт* или избират отделни записки като ключови обяснения за интерпретацията на драмите и романа. Тази ключова позиция *Записките* имат, обаче извън тази своя

функция те дават информация и за понятиения свят на Канети, както и за мисловната система на неговото творчество, което не може да бъде изследвано с чужд понятиен апарат освен собствено създадения. Записките са сами по себе си едно философско-антропологично-поетическо произведение. В тези записки Канети подлага на критика цялата западноевропейска философия с формиращите културата ѝ образи и митове, с носителите на дискурси и постижения. Мисловният свят на Канети не може да бъде разшифрован с друг понятиен апарат освен със създадения от него самия и по този начин той се самоструктурира с избраните и конструирани и деконструирани образци и антиобразци.

Записките представляват оформено и завършено чрез подбора на автора произведение, което в своята отвореност и рекурсивност може да бъде разглеждано като компендиум на авторския мисловен свят, в който дори несистемните откъслечни наблюдения намират своето място в системата. Както показва изследването, направеният от автора избор представя текстови свят, който не само може да се разбира като ключов за останалите произведения, а и като завършен в себе си цялостен свят на Канетиевата антропологична и театрална теория и други значими за осмисляне на съвременното ни схващания. Този текст предоставя обаче понятиен апарат, с който могат да бъдат осмислени и подхванати процесите на съвременното ни по нов и необичаен начин, тъй като всеки нов свят изисква и своя нов език.

Творчеството на Канети се разглежда от канетеведите като „поетическа антропология” (Д. Барноу) или като творчество, намиращо се „между чекмеджетата на различните научни дисциплини”, което по „необичаен начин свързва разминаващите се достижения на социологията, етологията, биологията, етнологията, психиатрията, психологията и философията” и предявяващо претенции към „универсалност, към премахване на разделението и раздалечението на научните области”¹⁰. Както Ендре Киш забелязва, Канети в *Маса и власт* взема „нововъзникналите масовопсихологически понятия от двадесетте години като повод не само за преосмисляне, но и за преустройство на общочовешката история. Това преустройство с пълно право можем да определим с терминологията на нашето време като ‘реконструкция’”¹¹.

1.2. Методи

Един системен анализ на записките на Канети ни дава възможност да си съставим представа за антропологическата система на анти-системното мислене на Канети.

Канети не е просто писателят нобелист, роден в България, за когото претендират още шест страни, той е мислител и философ, социолог и психолог, драматург и антрополог, който предприема отчаяния опит да премахне „разделението на труда” в научната и творческата сфера, за да събере разделеното отново в една глава. За тази цел той създава своя антропологична теория, в която се вливат заниманията му с различните науки и дялове на науки, трудно е да ги изброим колко са точно те, но един мой опит за проучване достигна до числото 26, което се опитвах да разпределя в няколко дяла. Характерно при този опит за трансдисциплинарност е, че Канети създава прозрачност между т. нар. хуманитарни и природни науки, от една страна, и между творчество и наука, от друга страна. За него границите между тези сфери не са толкова строги, колкото различните „класифициращи духове” са се опитвали да ги представят, и той създава своя антропологична теория, която същевременно развива и като драматична теория. При това той ползва собствена терминология, която много рядко се покрива с обичайните научни терминологии.

С теоретичните си наблюдения в *Записките* и в *Маса и власт* Канети осъществява антропологичен поврат, антиципиращ културологичния поврат в Европа. Творчеството му засвидетелства опита да бъдат осмислени отново и изпълнени с нови съдържания понятията на **културата** и **културите**. Неумолимата критика и акуратното описание на културите на човечеството, непризнаващи национални, регионални или времеви граници, демонстрират обхватно познаване на културата, репликиращо към заложените в основите на понятието съдържания независимо от осъществената по-късно в европейското културно пространство редуция на понятието. Харгмут Бьоме отбелязва, че понятието култура като предмет на науките за културата (*Kulturwissenschaften*) „съдържа латинските корени *colere, cultus, cultor, cultura, colonia* и т.н. Имат се предвид (първоначално агрикултурни) съоръжения, действия, процеси и символични форми, които с помощта на планирани техники трансформират първоначално ‘намерената природа’ в социално пространство, което се поддържа и мелиоризира, поддържат се на ниво и се развиват необходимите за това умения (техники и знания на културата), както и се затвърдява чрез специално диференцирани ритуали (религия, празници, педагогика...) създаденото специално за това и високо ценено ниво на ценностите, а също така се създават социални системи и комуникативни символни светове, които като комунитарни

образувания да подсигурият както в цялост, така и в частност последователна стабилност”¹².

Канети е в началото на онзи културологичен поврат, който чрез **измерението на авторефлексия** и чрез новото определяне на съотношението между субект и обект на познанието осъществява връзката между **анализ на обществото и на културата**. За разлика от всички теории за масата, противопоставящи я на индивидуалността, основна роля при Канети играе осмислянето на масата У човека, осмислянето на неговия *нагон* към масата. Около тази близост между природонаучно и хуманитарно значение на понятието маса и произхождащата от нея власт и мощ се групира цялата *антропологична, познавателна и естетическа* теория на Канети. Основно понятие в тази теория е **превращението** (*Verwandlung*) и неговият обратен процес, **дематаморфозата** (*Entwandlung*). В това понятие се срещат психология и социология, драматургия и повествование, гносеология и мнемотехника. Значението на способността за превращения за интерсубективната, интеркултурна и интернационална комуникация превръща понятието превращение в културологична категория, в ключово понятие за структурните промени на публичността в дигиталната епоха.

Творчеството на Канети свидетелства за опита да се съберат отново разделените полета на науката и да се намери нов инструментариум за новия предмет на изследване.

„Който наистина иска да открие нещо ново, трябва да се пази преди всичко от всякакви изследователски методи. Може по-късно, когато вече е открил нещо, да се почувства задължен да определи постфактум изследователския си метод. Но това е въпрос на тактика особено ако става въпрос за това, да подсигури признанието на откритията си още приживе. Самият първоначален процес се отличава с абсолютна свобода и неопределеност и който за първи път се движи по този начин, не може да има никаква представа от посоката на движението си.

Отговорността се намира в човека като цялост, а не в този специален процес.” (ПЧ,179)¹³

Такова начинание, което само определя и създава инструментариума си, изисква също така **нови изследователски методи**, които не могат да се покриват с тези на отделните науки: това, което Канети постига в творчеството си, е връзката между наука и културен анализ,

природни, обществени и хуманитарни науки, на мит и научен анализ. Такъв тип творчество поставя на изследователя методологичния въпрос за **инструментариума**, с който се създава метанивото на изследването, и за методите на изследване. Именно в краевековието на XIX век беше постулирано разпадането на науките и изкуствата, беше диагностициран „неспасяемият Аз” (Мах) и окончателното „размагьосване на света” с помощта на науките (Макс Вебер). Тук започват многобройните опити на творци и мислители на XX век, да дадат своя „принос към духовното проникване на света” (Роберт Музил). Тук отделните науки с техните средства и методи постигат интересни, но едностранчиви резултати и Канети отправя своето предупреждение относно недостига на частно-научните методи:

„...никога не се поддавам само на *един* метод и още по-малко на някакъв собствен метод; опитвам се да се измъкна от тесногръдието на наложилите се дисциплини чрез Г-образни скокове в други дисциплини; чрез запознаване с винаги нови неща разбивам индивидуалните втвърдявания; и продължавам работата си с години...” (ПЧ,110)

Такъв подход трябва да бъде **междукултурен, интертекстуален, трансдисциплинарен, базиращ на „полилога” на културите и дисциплините**, и преди всичко ценностно ориентиран спрямо предмета на изследването. Междукултурността е необходимият коректив на всяко филологическо изследване, интертекстуалността е вътрешният коректив на автора, изследването на полилогизма на произведението предпоставя многозвучието на културите и езиците в културологичното изследване, чийто субект и обект е човекът. Такъв универсалистки подход би трябвало да бъде **етично детерминиран**. Не е възможен неоценъчен и безпристрастен научен подход, когато се говори за човека. Подобни намерения могат да се приемат единствено като измама, тъй като т. нар. „предмет” на изследването, „човекът”, *human*, който се съвместява (Personal-union) със субекта на изследването, не може никога да бъде „обективен” и безпристрастен. Именно универсалистският тренд в тези изследвания би трябвало да постави ценността на човешкия живот като най-висша ценност: не живота на определен избран елит, етнос, нация, класа, раса и т. н., а разбирания в универсален смисъл Човешки живот, чието оцеляване би означавало и оцеляването на човечеството. Този проблем се проявява в логично-методологичния въпрос за ценностите,

във въпроса за употребата на езици на стойностите, *Wertsprachen*, които поставят разбираня по този начин човешки живот като най-висша ценност. Културологът (Der Kulturwissenschaftler) работи със система от факти, която съдържа определен смисъл, това ще рече и определени ценности. Всеки фактологичен и субективен анализ, погледнат в контекста на смисловата съпричастност и подредба в цялостта на света и на човешкия живот, се превръща в ценностен анализ. По този начин се намира нов подход и нова оценка на субектно-обектните отношения и техните противоречия.

Подобен подход към проблематиката изисква включването на амалгамиращата роля на *културологично ориентираната текстология*, тъй като при всяко културологично изследване става въпрос за съответстваща ориентирана към произведението интерпретация, а не за глобален микс от теории и терминологии. Фигурата на **амалгама** предизвиква **утопията на познанието**, единството между понятие и мимезис, наука и изобразяване. Това не означава филологическо тесногърдие, а обхващане на действителността на духовния опит в нейното езиково, структурно, систематично, общественокритично и онтологично измерение, като се имат предвид изискванията на литературата като непрестанноменящ се обект на изследването – литература, признаваща и претендираща за действителност, независимо от начина на нейната интерпретация и конструкция.

Ако филологията иска да участва в цялостната интерпретационна програма на света, тя би трябвало да носи отговорността си също пред цялостта, а не пред нейните части. Въпросът за отговорността на учения – в досегашната етическа дискусия се е говорило предимно за природните науки, за физици и генни технолози – от десетилетия е в центъра на наукознанието. Отговорността на филолога пред света и пред човечеството винаги е била подценявана, филолозите като учени и като институция са служели от създаването на науката на национални и националистични интереси¹⁴. В случая не става въпрос само за преоценка на минало или настояще, а за преоценка на мисловни структури и заобикаляне или подкрепа на системи, пред които най-често се затварят очите. Не става въпрос за морализъм, а за етично степенуване, за спазване на „**принципа отговорност**”, тъй като „отговорността е *последната инстанция*”¹⁵. Погледнем ли към големите автори на ХХ век, преминали през трансдисциплинарните подстъпи на литературознанието – Бенямин, Адорно, Брех, Музил, Канети, – то ще установим

необходимостта от едно „синтегично интерпретиране”, както го изисква Ендре Киш¹⁶, при което е необходимо да се постави тежестта върху модусите на повествование. Настоящата работа се придържа към тези параметри.

Именно търсеното тук преплитане на духовна и културна история и на политическа и социална история¹⁷, представящи генеалогията на развитието на културологията (Kulturwissenschaften) в Западна Европа, може да послужи както като “място за самотематизиране на обществото”¹⁸, така и като политически и прагматичен отговор на промените в други части на Европа и на света. Външната перспектива и привличането на примери от най-новото минало, които определям като **обществено-приложен рецепционно-естетически анализ**, могат да диференцират чрез различия и прилики характерните особености на културно-иторическия фон на творчеството на Канети – универсалии и исторически фон, тяхната историческа вариабилност в пресечната точка на пространствени и времеви перспективи, на исторически и междукултурни изследвания на културното пространство.

Изследване на недоразумения като изследване на културно пространство (манталитет). В този случай културните особености и различия не трябва да се разбират като „племенно-биологични” и национални манталитети, а като социално-исторически обосновани културни отпечатъци на времето. В този случай би трябвало да се изследва предимно културно-социалният фон на тяхното възникване.

Трансдисциплинарният подход, изследванията в трансграничните научни области, в които за филолога най-ясно се чувства другостта и трансценденцията на другите начини на проявление (Weisen), се подкрепя от амалгамиращата роля на текстовия анализ, изваждащ понятийния апарат на Канети от собствената му употреба и разглеждащ повествованието в *Маса и власт* като изказна ингредиенция (съставна част). На практика ние винаги работим с текстове, „от които науката изчуква с длетото си светоглед”¹⁹.

При работата с текстовете на Канети съм се водила от убеждението, че езикът и всички човешки продукти съставляват свят, който рекушира върху действителността или това, което приемаме за действителност, и може да ги променя в определени граници, рекурирайки и към човешкото съзнание и променяща го също, че триъгълникът свят/език/съзнание функционира във взаимозависимост и взаимообуславяйки се. Че човекът е специален вид, който, променяйки своите

светове, променя и себе си, и че именно в равнопоставеността си пред смъртта или пред гранични ситуации, но също и в равнопоставеността си пред нуждата за осмисляне на живота този вид във всички свои разновидности не се променя.

Културологичният подход – една наука за културите между интеркултуралност и трансдисциплинарност, подбира научните резултати от различни научни дисциплини, за да ги осмисли в тяхното взаимодействие. Затова съобразно с „предмета” на изследване – понятийния апарат на Канети – трябваше да бъдат привлечени и проучени примери от следните научни области:

- антропология, философска антропология и поведенчески изследвания при образа на човека у Канети (I, 2);
- историография, историческа философия и исторически изследвания за понятието за *история* при Канети (I,3);
- изследвания на митологии, философия на мита, сравнително теологични и културологични изследвания за понятието *мит* у Канети (I,4);
- изследвания на национализмите и политология за деконструкцията на понятието за *нациите* (II, 3,7);
- социология, психология, психоанализа и изследвания за идентичността, както и физика за понятията *маса* и *власт*;
- които обаче трябва да се разглеждат и съобразно изследванията на философията и езиковата философия.

При работата с текстовете и тяхната интерпретация бяха прилагани синтетично

- Литературоведски и текстологични методи;
- Резултати от комуникативния и медиен анализ и изследванията на паметта;
- Поетологични текстове в областта на афоризмите и повествованието.

Препратки към литературоведски връзки възникнаха в рамките на разглеждането в интертекста на съвремието. Безспорна основа за това предоставяше цялостната критична литература за Канети, до която получих достъп благодарение на подкрепата на различни институции и приятели.

По този начин проблемът за интеркултуралността не се поставя пред дилемата за единство или многообразие на разума, а като много-

образие на разума на фона на единството в необходимостта от осмисляне, възникващо от регионите на човешкото мислене и чувстване, на един първичен и нередуциран *logos*. Понятието за мита при Канети по този начин може да предложи начин за преодоляване на европейския универсализъм, криещ в себе си основния проблем, дали е възможна **транскултурна рационалност**, която да не крие в себе си опасността за (европейски или сроден) империализъм. Победоносният поход на (европейската и постевропейско-американската) природонаучно-техническа цивилизация, реализирала универсална световна цивилизация, както диагностицира Хайдегер, поставя вирулентния въпрос за властовия дискурс на цивилизациите. Именно осмислянето на властовия характер на тази постановка на въпроса води до разсъждения за невластни дискурси във формата на **полилог**²⁰. Пред такава постановка на въпроса не би трябвало да се страхуваме нито от унифициране, нито от плурализиране на културите, тъй като именно разнообразието на културите е плодотворно при тяхното докосване, и именно допирните точки им дават възможност за разбиране, а принципът за отговорността ни спомага да прозрем „какво свързва света в дълбочината, там, в същността“²¹.

Настоящата работа търси съвместно с Канети подход за нов **синтез в мисленето за мисленето, езика и културите**.

2. Концепция за света и понятиен апарат в Записките на Елиас Канети

При изследването на творчеството на един мислител на **първо място** би трябвало да се определят **основните понятия** в антропологичната му система. Подходът при *Записките* на Канети предполага три различни подстъпа, осветляващи системата от различни гледни точки:

- конструкцията от мотиви;
- образът на човека;
- структурното единство на записките, отношението между фрагмент и цялост.

Интересът, който буди творчеството на Канети, не е предизвикан от отделни твърдения за човека, или за масата и властта. Канети поставя традиционните антропологични и философски теории под въпрос, като формулира и изследва цивилизационния проблем на настоящето:

поставя въпроса за оцеляването на човечеството като природна и културна конфигурация.

Изследването на макро- и микроструктурата на основните мотиви в *Записките* на Канети²² изхожда от една конструкция от мотиви от 1942 година, представяща парадигматично в основните си измерения тематиката и през останалите години, представяща също така и повторемостта на мотивите, тяхното разширяване и задълбочаване през годините и целенасочеността в подбора на записките, която ги представя като цялостно произведение въпреки отвореността им. Изследва се понятието система при Канети и асистематично-систематичното представяне на неговата понятийност, както и особеното място на записките в рамките на асистематичната мисловна парадигма и на иманентната поезика на цялостното му творчество. На първи етап се разглежда конструкцията на мотивите, като се обръща специално внимание на четири основни мотива, важни за цялата теоретична постройка на Канети, в техните понятийни полета, развити предимно и обстойно в записките. Тези четири мотива, разкрити в парадигмата от 1942 (първата година от започването на *Записките*), се разгръщат в двете глави на първа част: **саморефлексията като враг на смъртта, схващанията за историята, за мита и за човека**. Обръща се внимание на съотнасянето на формата на афоризма и записката към социалния опит на авторското време и към съдържанието на изказа и на влиянието, което те оказват върху светогледа и мисловната парадигма на Канети, както и тяхната съотнесеност към световите на останалите му произведения.

Като враг на смъртта – на най-силната власт – Канети разбира себе си в най-общия смисъл на думата, създавайки по този начин огромни проблеми на интерпретаторите си. Този проблем е централен в творчеството на автора и се превръща за него във вид религия и „изходна позиция за ново учение за ценностите”. В реабилитационния труд се отделя внимание на социалното измерение на това ново учение за ценностите, като пътища, които „да връщат към цялостния човек” (*die zu einem kompletten Menschen zurückführen*)²³). Обръща се специално внимание и на генезиса на това отношение от името Елиас и връзката му с есхатологичното тълкуване на Талмуда, както и на възникващата от това отношение специална „поезика на имената” при Канети.

2.1. Тясно свързана с поезиката на имената е и авторската **концепция за историята**. Според Канети историята традиционно се е превърнала в полесражение на имената на властелините.

От усилията на отделни хора да отклонят смъртта от себе си, е възникнала чудовищната структура на властта.

Безбройно много смърт е била необходима за продължаването на живота на един единствен човек. Объркването, което възниква от това, се нарича история. (ПЧ,259)

Претенцията на историята да се превърне в мит-заместител, да приеме форми на митологичното, за да симулира смисленост, е основен прицел на критиката на Канети. За него историята е низ от събития, в който с помощта на селекционизъм и интерпретация историците влагат историческото митотворчество. В записките и наблюденията си Канети се противопоставя на героическия селекционизъм и телеологизъм на историографията и търси корените на новия мит в предисторически и „извънцивилизационни“ примери.

Антропологията на Канети не изключва телеологична ориентация или смисъл в историята – за него те са заложили в изпълващата със съдържание и отговорност човешка дейност, в едно време разделно, което е предпоставка и за разделно бъдеще: както атомът е разделен, твърди Канети, в енергия служеща на човечеството, и енергия, която може да унищожи човечеството, така и бъдещето е разделено. И зависи единствено от отговорността на човечеството, в каква посока то ще се развие. Паралелно с телеологичната фикция на историята Канети разглежда и властовия потенциал на нейното преклонение и подчинение пред действителността като единствена и най-добра възможност.

Така при Канети може да се наблюдава двустранен деконструктивистичен процес: от една страна, процес на *демитологизиране* на света и на историята чрез събиране на „разделното знание“ и разкриване на манипулируемостта на историята, от друга страна, движение към митотворчеството, едно *ремитологизиране* на света и историята по следите на един антропологичен прамит на произхода, който той разглежда в онтологичното му и социално измерение – мит, който трябва да води към социалната загадка на живота и се опитва да трансцендира неразгадаемите пространства на междучовешкото.

Можем да обобщим, че историческите схващания на Канети се дистанцират от традиционната понятийност, служеща на „грите ‘идола на бъдещето’“: политика, индивид и хронология”²⁴. В разделението и фрагментарността на записките си той не изхожда от историческа концепция, разглеждаща хората като обекти на материалните им условия,

и решително се противопоставя на исторически модел, конструиращ действителност чрез митове-заместители и концепции за „основни състояния” като психоанализата и марксизма. Той поставя под въпрос митовете на *всички* достъпни митологии и религии, като търси онзи исторически *опит* на човечеството, събрал се в неговия език и митология като духовен междинен свят, като израз и активен потенциал на човешкото битие.

Канети чувства опасността на свръхинформационното течение и търси пътища за преоткриване на митичното мислене в свръхинформационното настоящо общество, в което частичните информации се превръщат в лъжи. Той търси синтетичното мислене в категории, а не в количества. Мислителят Канети провокира митологично мислене, което не се идентифицира с никоя от традиционните религии и митологии, разглеждащо и историята в негативния тракт на отделните митологии – суверенност, достъпна за малко хора, позволили си да напуснат бойното поле на идеологиите.

2.2. „Ераритяритяка” или завръщане към митичното мислене:

›Ераритяритяка‹ – архаичен поетически израз на Аранда, който означава ›изпълнен с копнеж по нещо, което вече е загубено«. (МХ,55)

При разглеждането на **понятието и концепцията за мита** у Канети трябва да се правят следните разлики: от една страна, фактът, че въпреки нетърпимостта си към всякакъв тип понятийност в двете си есета от 1936 и 1976 (Речта по случай петдесетгодишнината на Херман Брох и „Призванието на поета”) Канети формира понятие за мита и, от друга страна, че в *Маса и власт* той представя *мита за превращението* като „религията”, възникнала в резултат на търсенията му. В този смисъл трябва да различаваме между понятието за мита и митологиите у Канети и неговия собствен мит, което е от решаващо значение за светогледа и антропологията му и за гносеологическата и митопоетическа роля на мита за превращението.

В първия случай можем да разграничим два варианта на понятието за мита: старите митове на човечеството в тяхното разнообразие и многоликост и новият мит, който Канети решава, че е призван да открие. Тези два варианта на понятийност се намират в каузална връзка помежду си, „тъй като трябва да се навакса пропуснатото от вековете,

което те с удоволствие са искали да забравят”. В тази глава се спираме само на **понятието мит** у Канети, тъй като втората част (за „Маса и власт”) е посветена до голяма степен на мита за превращенията. В непосредствено обкръжение на семантичното поле на понятието мит у Канети се появяват понятията *религия, приказка, сън и драма*. Докато първите три понятийни полета тендират към значението на източници, извори за познанието на човечеството, драматичната теория на Канети се превръща в средство за познание посредством превращението и като драматично-поетична концепция за света в контекста на новосъздаващия се мит.

Кратко обобщение на понятието мит у Канети:

– Митът у Канети е тълкуващо и конституиращо действителността циклично действие, срещащо се както в митологиите, така и в религиите.

– Митът включва историята и в дълбинната си структура се разиграва циклично в историчността.

– *Muthos* включва и *logos* и е естествена форма на човешкото мислене.

– Митът за Канети е вездесъщо присъстващ в ежедневието и живота и поради това той поставя на дневен ред и отговорността при търсенето на жизнеутвърждаващия мит, насочен срещу смъртта. По следите на този мит е насочено търсенето на Канети както в *Записките*, така и в *Маса и власт*.

– Чрез понятието за *превращението* и съпровождащия го *скок в маските* Канети определя очерганията на новия мит, разкрепостяващ границите на антропологическото търсене в посока към Господ и към животните и включващ в себе си всички създания на мисловния и сетивен свят.

– Митът у Канети не е нито политеистичен, нито монотеистичен, а разглежда живота като върховен принцип в противопоставянето му на смъртта. Това е мит, обожествяващ и трансцендиращ човешкото, който по този начин придава смисъл на живота:

Може би ще е по-добре само да редиш думи (тъй като все пак трябва да са думи), но ти все търсиш някакъв *смисъл*, като че ли това, което ще измислиш, може да придаде на света някакъв смисъл, който той не притежава. (МХ, 114)

„Дишам свободно само върху бяла хартия. Моят Атман е в хартията, световната душа.” (МХ, 123)

Характерният за будизма стремеж към идентичност между Атман (отделната душа) и Брахман (световната душа) за Канети е възможен само в акта на писане. Тук можем да си припомним както за изписаните в ранното детство с отделни думи купища от листи, както и за тайната на диханието, която той описва при Херман Брох и която заедно с тайната на спасения език, на ухото и на очите се превръща в поетиката на автора във възприемащ орган на поетичността. Тази индивидуална митология се подрежда в низа на традициите на религиозност от брахманизма до християнството, където винаги словото е имало централна роля за конструирането на света.

2.3. Концепцията за човека

Митологичното мислене на Канети е насочено към съхраняване на човека и човешкото. Концепцията за човека е в основата на неговия светоглед, на мисловния му свят, върху който се гради цялото му творчество. Във всяко едно негово произведение тази концепция е важен ориентир, организационен център на действието и събитийността. Концепцията за човека в *Записките* и есетата на Канети определя понятийния апарат на антропологичните му схващания.

Неудовлетворението на Канети от традиционното, наложено от Новото време и европейската цивилизация схващане за човека, може да се забележи във всички негови произведения и всяко едно от тях е като опит за проблематизиране на понятийността за човешкото и човека. В този смисъл той се разграничава както от „концепцията за лицето“ от краевековието, разглеждаща разпада на личността в набор от възприятия, така и от концепциите на Новото време и корените им в античната европейска цивилизация. Своята митология Канети търси в първичните митове, в които се опитва да открие антропологичния поврат към човешкото, открояващ и същевременно свързващ човечеството със законите на универсума. Това означава отдалечаване от абстрактното понятие за човечеството и за трансценденталния субект и разглеждане на човека в различните конфигурации на културата в неговата двойственост – като индивидуално създание и културотворящ групов индивид; като продукт на природата и културата и същевременно като творец на култура.

2.4. Множествеността на личността

„Искам да остана некомплицирани, за да не размеем многото фигури, от които се състоя“ (ПЧ, 1943 год, с.43)

Канетиевата концепция за човека се гради върху множествената идентичност на човека, кореспондираща с цялостта на света, осъществяваща и поддържаща по този начин своята цялост. Редукцията на човешкото само върху един характер той практикува единствено в литературните си характероописания и портрети, но със специалната забележка, че всеки човек се състои от множество такива характери. Редукцията върху само един характер, ограничаването върху една-единствена вяра за него представлява опасност за човека и за света. Едностранчивостта на вероизповеданието представлява опасност както за човека, така и за човечеството. Затова истински човешкото, антропологичният мит трябва да се търси в екстракта на търсенията на различните религии и митологии – една идея, която го дистанцира от психоаналитично-археологично ориентираните антропологични изследвания на съвременността и го сближава с философско-културологичните търсения на предтечите на Cultural Studies в европейски мащаб – Музил, Брехт, Хесе, Ясперс. Върху парадигматични сравнения с Хесе, Брехт и Ясперс и влиянието на индийските митологии обръщам специално внимание в изследването.

Представата за множествени идентичности е основополагаща като представа за **наръч от идентичности** при конституирането на идентичността на всяка отделна личност под влиянието на формите на културата и многопосочността на културните процеси. Според съвременните изследвания за идентичността нейното формиране не протича никога еднопосочно. Чрез съпричастността към различни групи, прослойки, класи, полове, но и чрез съпринадлежността към различни културни региони и традиции идентичността се дефинира по различни критерии. В нормалния случай идентичността се конституира от ансамбъла на различните идентични образувания като *интеракционална идентичност* на различните идентичности в една Аз-идентичност²⁵. Според определението на Хабермас идентичността е способността, човек да възприема себе си като единно цяло същество въпреки различните роли, които е принуден да поема, и въпреки промените и обратите на собствената биография²⁶. Личната идентичност е наръч от идентичностни образувания и фиксация, ориентирани към различни групи, която въпреки някои разминавания представлява само по себе си гъвкаво и непрестанно развиващо се и усъвършенстващо се единство.

Понятието за личността у Канети обаче не се ограничава само върху опита от груповите идентичности, а търси и митологично божест-

вените и животински начини на проявление, съответстващи на начините на проявление на наличното битие на човека. Множествеността на идентичността на човешкото битие обуславя едновременно с това и самонаблюдение и рефлексия на отделните частични идентичности, които са предпоставка за трансценденцията на самопознанието.

2.5. Отграничаване спрямо животното

В своята антропология Канети свързва двете привидни крайности – животинското и божественото, – без да ги обвързва с ценностния потенциал на позитивност или негативност (представата за висота и низост). В неговата представа за човека Бог и животното се примиряват и обединяват. Във връзка с изследваните от него митологии, религии и *origines* той открива в човека съществуващите животински видове, разглежда човека подобно на Ницше като „все още неидентифицираното животното” (XIII,276), което се променя едновременно със своята идентификация. Като пример в това отношение му служи и Гьоте с неговата цялостна, повлияна от Спиноза концепция за човешката природа. За Канети еволюционната теория е само редуccionистично ограничение на взаимодействията в природата.

„Природата се е стеснила от еволюционната теория. Хубаво би било да се намери духовният миг, в който тя е била едновременно най-широка и богата. Дори само като стриктно генеалогично усилие теорията за произхода на видовете е мухлява и дребнава, тъй като отнася всичко към човека, който и без това е завзел властта над Земята. Еволюционната теория легитимира претенцията му, като го поставя най-високо. Тя го освобождава от всякакво попечителство на по-висши същества. Доказва му, че никой и нищо не бива днес да се отнася така с човека, както той самият с животните. Страхотна заблуда се намира в израза „човекът”; той не е единство; той съдържа в себе си всичко, което е изнасилител. Всички хора го съдържат, но не в еднаква степен. И така те са в състояние да направят най-лошото един на друг. Те имат упорството и силата да стигнат и до пълно унищожение. Може да им се удаде и тогава може би ще останат поробени животни дори след като вече няма хора.

Дори и научната полза от еволюционната теория не ми се струва голяма. Можеха да се направят по-обхватни открития, ако се беше тръгнало от повеликодушната представа, че всяко животното при определени условия може да се превърне във всяко друго.” (ПЧ, 1943 г., с.43)

Докато при Гьоте противопоставянето между човек и животното преминава през човека и той търси духовно-моралния пример за човеш-

кото съществуване, Канети преодолява тази граница. За него животните не са низши форми, а съставни части и начини на проявление на човешкото. Той им определя много по-важно място както в човешкото, така и в природното начало:

В историята твърде малко се говори за животни. (ПЧ, 19.)

Не е за помисляне колко опасен ще е светът без животни. (ПЧ, 23)

Ако всички животни изчезнат – дали хората няма да станат все по-еднакви, когато не виждат животните? (МХ,50)

Отдалечаването на човека от животното означава също така и изпадане в цивилизационна безчовечност. Неудовлетворението на Канети от културата е неудовлетворение от цивилизационната властническо-параноистична традиция. „Антипатията си спрямо римляните” Канети обяснява със „статуиния вид на одеждите им”, с тяхната отдалеченост от „живата животинска козина”, което им придава нещо нечовешко и решителността на заповед.

Най-често животните се срещат в *Записките* като жертва на хората. В синхрон с източните инкарнационни представи, според които хората в други превращения изживяват същото, което са вършили на другите през своя човешки живот, Канети си представя свят, в който „всеки е управляван от вроден червей, грижи се за него и го слуша” (ПЧ, 1962). Значителна част от утопичните представи на Канети за някакъв друг свят и друго битие са свързани с превращенията в животни.

„Най-хубавата статуя на човека би представлявала човек в момента, в който го е хвърлил кон.” (ПЧ, 138)

„Човек” за него не е чудо. Чудо за него е „животно” (ТСЧ 150)

С това доближаващо се до животните мислене е свързано също и мисленето за бъдещето:

„В животните, които разпориха, те търсеха бъдещето. И то *беше* там, защото животните бяха разпорени. Ако не ги бяха разпорили, и бъдещето щеше да е друго.” (ПЧ,157)

Тук целостността на светоусещането се докосва до целостността на наукознанието: дисекцията, вивисекционизма на науката, която първо

трябва да убие обекта на познанието, за да може да го изследва и опознае, и разединяващото в субективния опит на човека. В алтернативното си целокупно мислене Канети преодолява субективно-обективното противопоставяне на човек и свят и търси начини за осмисляне на съотнасяне на субект към субект. В неговите наблюдения за загадъчната взаимовръзка между хората и животните се чувства активният стремеж да се осмисли и изживее богатството и безкрайната жизненост на човешкото

2.6. Отграничаване към божественото

Формулировката „отваряне на границите към божественото” предполага съществуването на такива граници. В представата за човека на европейската култура тази граница обаче никога не е била строго определяна. Може да се предпостави, че „представата за човека” в европейската култура винаги е била отворена към божественото, доколкото образът на човека е бил създаден по образ Божи и подобие и представата за господ може да се разбира като съответстваща на човешкия образ. Европейската култура от Ренесанса и хуманизма насам е създавала концепции за човека, които по различен начин са се стремили към идентификация с божественото, така нареченият „фаустовски тип” човек е обречен на проклятието да иска да се сравнява и изравнява с Бога: „Аз Фауст съм – еднакъв с теб самия!”. Когато Канети *отграничава* своята концепция за човека към „божественото”, той го прави по три различни от традицията начина:

На първо място, Канети изхожда от понятие за човека, което той е изживял в и чрез **масата** и което той дефинира чрез **масовия характер**.

Освен това той отграничава понятието за човека **към всички богове** и техните функции за човешкото и човечеството

И на трето място, той в това отношение проявява **селективност**, различаваща се от традиционните европейски културни течения: това, което го интересува в концепциите за боговете, е *властта, жизнеосмислящата функция и безсмъртието*, което им се приписва и което човечеството е проектирало в тях като своя извечна мечта.

„Хубаво е да се мисли за боговете като предшественици на собственото ни човешко безсмъртие. Недотам добре е да се наблюдава как едноличният бог присвоява всичко за себе си.” (ПЧ, 32)

Концепцията на Канети за човека секуларизира понятията за божественото и дяволското, антропологизира ги и по този начин създава свят без трансценденция, в който цялата отговорност пада върху човека.

Търсенето на смисъла в един навярно безсмислен свят Канети търси в словото, в назоваването, в този божи дар на човека.

„Невероятно важни са имената на създанията. Представата за тяхното назоваване в началото на сътворението е едно от малкото указания за необходимостта от осмисляне на природата на имената” (МХ, 125)

В дългата поетическа традиция от Гьоте (Фауст, Пролог в театъра) и Хайне (Зимна приказка, глава 12), през Рилке (Какво си ти, Господи, без мен) до наши дни Канети осмисля светотворческата роля на словото:

„Боговете, подхранвани от боготворене, прегладнели от премълчаване, припомнени в поетите, и чак тогава вечни.” (ПЧ, 54)

Така той открива вярата си в единството между единичната душа (Атман) и Световната душа (Брахман), в сливането между призованото поетично обосновано дихание и Световната душа:

Дишам свободно само върху бяла хартия. Моят Атман е в хартията, Световната душа. (МХ, 123)

2.7. Съставът от масови характери

Истински новото и можем дори да кажем „революционно” в антропологията на Канети е откритието на масата у човека. Открил веднъж тайната на масата у себе си, той започва да подрежда нейните качества в концепцията си за човека. При него индивидът не загубва индивидуалността си чрез масовостта на характера си. Своеобразието и неповторимостта на индивида при Канети се получават от особения състав на масовите характери или чрез преувеличението на един отделен характер. Индивидът при Канети представлява наръч от масовоспецифични качества. В това отношение не бива да се нарушава онази чувствителна граница, довела някои от критиците на Канети до недоумения и погрешна рецепция: допирните точки с марксизма и неговата обществено-икономически детерминирана концепция за човека²⁷.

От една страна, концепцията за човека у Канети е повлияна от многообразието на образа на човека в индийската философия, той разглежда човека като множественост от характери и лица, носещи в себе си характерните черти на масата, както това показва книгата му с характерописи „*Слуховидецът. Петдесет характера*”, от друга страна, тези характери запазват единството си в способността си за превращения.

„Характерописите”, разработени от него в *Записките* му, излезли частично в книгата *Слуховидецът*, в около двадесет от които авторът сам открива себе си (разговор с Йоахим Шикел), онагледяват този вид „сноп” или наръч от лица (Personenbündel, инкарнационна поредица) на отделната личност на 20 век. Археологията на отделните характери той проследява в *Маса и власт*. Погрешно е *Слуховидецът* да се интерпретира като „абстрактен дестилат на романия цикъл за луди”, който Канети първоначално е запланувал и от който е написал само романа *Заслепенieto*, като „петдесет форми на мономания”²⁸, както прави това Съзън Зонтаг. По-продуктивен в културологично отношение е подходът на Нойман²⁹ и Фрювалд³⁰.

На това място трябва да подчертаем познавателния характер на творчеството на Канети – неговите характерописи допринасят за опознаване на света и на човека. В същото време трябва да се почувства и осмисли опасната близост между откритото ухо за опознаване на човека и злоупотребата на това познание за егоистично самовластие. Може да се види как от масовите характери се създават властовите характери, как от овладяването на масата възниква властта и как нагонът към масата поражда у човека и нагона към властта. Антиподът на този тип властелин се открива в пълното въздържание от властта чрез отказване от културна памет:

Обладаният от бъдещето и Безпаметният,

Хора по двама и по трима и тяхното значение за драматичната теория и духовноисторическото развитие като познавателен инструмент.

3. Към поетиката на характерописите

В характерописите може да се открие един възможен ключ както за обяснение на формата на *Записките*, така също и за съдържащите се в тях „образи”, продължени след това от „характерите” на *Слуховидецът*. Процеса на преувеличаване при създаването на тези характери Канети

описва в стила на неговата творческа конструктивистична теория, според която творецът създава образи, чрез които след това започва процесът на познанието на „действителността“. Можем да определим Канетиевите характерописи като **застинали във формата на фигури характерни черти на масата на 20 век**.

В *Провинцията на човека* са включени единадесет характерописа; в излезлите посмъртно *Записки от Хемпстед (1954–1971)*”, които Канети е редактирал сам преди смъртта си, се съдържат още осем характерописа.

Общото за всички тези характерописи е, че те обобщават надличностни характерни черти на обществото. Те не са извънвременни в смисъл на вечни, би могло да се твърди дори, че те са в един условен смисъл исторически обусловени, те се представят в определен исторически период – Новото време – и не могат да живеят безпроблемно в други епохи с тази своя характерология. *Ситият*, *Trickster* и *Начетеният* могат да бъдат разглеждани като особено ясни характери на съвременното общество.

„Животописите” на Плутарх: Ако сравним Канетиевите характерописи с този „образец”, можем да установим три особености, които могат да намерят съответствие при Плутарх:

Както при Плутарх, така и при Канети характерите се представят чрез техните „визии”. Всички характери (и литературни образи) при Канети живеят в **еднодимензионален свят**, който може да бъде определен като свят на тяхната „визия”. Канети представя тези образи през призмата на тази тяхна „мания”, в сомнабулски еднодимензионалния свят на тяхната пристрастеност към една единствена, изпепеляваща всичко останало „идея”.

Както за Плутарх, така и за Канети **„записването” на характерите** и акустичните маски носи **драматичен характер**. Броят на характерите, който придобива функцията на подзаглавие на книгата – петдесет, – също препраща към Плутарх.

Обща и за двамата автори е **пресилената преувеличена типологизация** на отделна характеристика и пресъздаването на **комплексна характеристика на тяхното време** чрез сбора и състава на отделните характерописи. Така съставът и констелацията на петдесетте характерописа на *Слуховидецът* представя една подвижна структура от сили и власти, привидно разпилени във всички посоки, които определят властовата тъкан на епохата, фона, на който се формират характерите на епохата.

Всички тези характери са характери на новото време, при които само названието напомня за т. нар. *Charakteres ethikoi* на Теофраст, а разпределението – на Плутарховите *Животописи*. Съдържанието е съвсем ново и преди всичко названията, имената. Прословутите имена на историята Канети заменя с имената на неговите „характери” и ги преоткрива като истинските „герои” на нашето време. Той не пресъздава етично традиционните образи на глупци и суетни, завистници и подлещи, свързани с преценките и предразсъдъците на многобройни времена и езици: той, изнамирайки, открива (измисля³¹) характери като „кралската вестителка”, „близачът на имена”, „изпитателят на слава” или „маниячката на покривки”, „пуристката на срички”, „живеещият в разкош” (*die Königskünderin, der Namenlecker, der Ruhmprüfer, die Tischsuchtolle, die Silberreine, der Saus und Braus*), които под перото му (и наистина той е писал с перодръжка) възникват изнамерени от него, за да бъдат открити след това в различните общества, в нас самите и около нас. Историческата картина на съвремението в характерописите на Канети – анатомия на променилото се Ново време, която заслужава специално изследване.

Опозицията Данте–Кафка, разгледана в морално-исторически аспект и изключването на „моралната инстанция” на всезнаещия повествовател, нейната подмяна с полилога на различните гласове и характери, съвместяващ несъвместимото в едно многозвучие на епохата, свидетелства не само за кризата на повествованието и за секуларизацията и интериоризацията (*Verinnerlichung*) на проблематиката на злото и доброто, но също така и за проблематичността на всякакви исторически концепции. Образите, които Канети създава, затъмняват кадъра на съдията, на този, който трябва да отсъди правотата или грешността – повествователят остава само като посредник на образите на света, които той приема в себе си, изчиства от шлагата на случайността и преувеличава до формата на характерописи, за да могат да бъдат разпознати като репрезентанти на своето време.

Характерите на Канети са вкаменени примери, или с думите на неговата драматична теория – „фигури” – на исторически явления на съвремението, които не са възникнали от идеологично-телеологични или морални предпоставки, а представят лишената от всякаква йерархия панорама на антропологични типове. Понятието „фигура” Канети определя в своята теория като „крайно състояние на превращението” (ММ,418), тя е „спасение от непрестанното текучество на превра-

шенията” (МВ,418) и тези фигурални примери придобиват антиципационен характер, а йерархическите структури, които Канети с особено пристрастие обича да разрушава в драмите и в романа си, отстъпват място на многогласието пред откритото ухо на *Слуховидеца*.

БЕЛЕЖКИ

¹ Настоящата работа, която предлагам за два броя на списание „Проглас”, представя обобщение на реабилитационния ми труд *Елиас Канети. Подстъпи към митологичното мислене*. Разделена е съгласно структурата на реабилитационния труд, като в първата част се спирам върху записките на Канети, а във втората част върху теоретичния му труд *Маса и власт*.

² **Ангелова, Пенка**. Три пътя към творчеството на Франц Кафка. Исторически преглед на рецепционно-естетическите, генетични и структурно-функционални интерпретации на романното творчество на Кафка. Литературна мисъл, 1988, Кн. 8.

³ **Бенямин, Валтер**. Цит. по Romanwelten, Paradigmatische Struktur, изд. ПИК, 1995.

⁴ **Seidler, Ingo**. Bruchstücke einer großen Konfession: Zur Bedeutung von Canettis Sudelbüchern. In: Modern Austrian Literature, Vol.16, Nr. 3/4, 1983, 2.

⁵ **Lappe, Thomas**. Elias Canettis Aufzeichnungen 1942–1985. Modell und Dialog als Konstituenten einer programmatischen Utopie. Aachen, Alano Verlag, 1989. 1f.

⁶ **Neumann, Gerhard**. Ideenparadiese. Untersuchungen zur Aphoristik von Lichtenberg, Novalis, Friedrich Schlegel und Goethe. Wilhelm Fink Verlag, München 1976.

⁷ **Neumann, Gerhard**. Einleitung zum: Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung. Hg. Gerhard Neumann. 17.

⁸ **Kaszynski, Stefan**. Im Labor der Gedanken. Zur Poetik der Aufzeichnungen von Elias Canetti. In: Elias Canettis Anthropologie und Poetik. Съст. v. Stefan Kaszynski. Hanser Verlag 1984. 160.

⁹ **von Matt, Peter**. Der phantastische Aphorismus bei Elias Canetti. In: WORTMASKEN Texte zu Leben und Werk von Elias Canetti, Carl Hanser Verlag 1995. 78.

¹⁰ **Zepp, Klaus Peter**. Privatmythos und Wahn. Das mythopoetische Konzept im Werk Elias Canettis. Frankfurt am Main 1990. 3f.

¹¹ **Kiss, Endre**. Elias Canettis ‘Masse und Macht’ in methodischer Sicht. In: Penka Angelova/Emilia Staitscheva: Autobiographie zwischen Fiktion und Wirklichkeit, Schriftenreihe der Elias-Canetti-Gesellschaft, Bd.1. 223–232.

¹² **Böhme, Hartmut**. Was ist Kulturwissenschaft?.

WWW:<http://www.culture.hu-berlin.de/KWS/Home/kw_einfuehrung.html>.

¹³ Цитатите от записките са маркирани в текста с инициали, както следва:
Канети, Елиас. Тайното сърце на часовника, ПИК 1999. Превод Ана Димова и Пенка Ангелова. (ТСЧ)

Канети, Елиас. Провинцията на човека. ПИК, 2002. Превод Пенка Ангелова. (ПЧ)

Канети, Елиас. Мъчение на мухи. Записки от Хемпстед. ПИК. Превод Пенка Ангелова. (МХ)

¹⁴ срв. Hermand, Jost: Geschichte der Germanistik. rowohlts enzyklopädie. Reinbek bei Hamburg 1994.

¹⁵ **Мюлер-Зайдел, Валтер.** Науката през 20 век. Предварителен доклад за случая с германиста Ханс Шверте. В: Списание на германския литературен архив Марбах на Некар, изд. от Раб. център за изследване на историята на германистиката. Книжки 11/12, 1997. тук: с. 15.

¹⁶ Понятието *синтетично интерпретиране* според Киш се основава “не на херменевтични, а на социалантропологични определения на изкуството”, които “ПО ПРИНЦИП не могат да бъдат, разгледани изчерпателно, напълно и безрезервно от никоя отделна изследователска перспектива”, Ендре Киш: Синтетично интерпретиране в контекста на изследванията на австрийската литература. В: История на австрийската литература, част 2, Съст. Доналд Давиау и Херберт Арлт, Рьориг 1996, с. 372–376.

¹⁷ Срв. **Мекленбург, Норберт.** Племенна биология или изследване на културни пространства. В: Четири немски литератури? Литература след 1945 – само старите модели? Медия филм – край на литературата? Съст. К. Песталоци, А.ф.Борман, Т.Кьобнер. Тюбинген: Нимайер 1986 (Kontroversen: alte und neue, т.10) с.12.

¹⁸ **Асман, Алайда.** За какво са необходими науките за културата (Kulturwissenschaften). В: Форум: PГ Kulturwissenschaften, Грац. WWW: http://www.cultnet.at/kulturwissenschaft/forum/aleida_assmann.html (Cultnet.at).

¹⁹ **Флусер, Вилем.** Писмеността, (“Die Schrift. Hat Schreiben Zukunft?”), Зуркамп 1990, с. 26.

²⁰ **Бати, Анил.** Интернационализация и науки за културата и смяна на перспективите в наукознанието. В: INST: Internationale Kulturwissenschaften – International Cultural Studies – Etudes Culturelles Internationales. WWW: <http://www.inst.at/studies/1_04_d.htm>.

²¹ **Гьоте, Йохан Волфганг.** Фауст. Избрани творби. Нар. култура. София, 1980. Т. 3. с. 16.

²² Предмет на изследването са всички излезли до 2000 год. записки на Канети:

1. **Canetti, Elias.** Alle vergeudete Verehrung. Aufzeichnungen 1949–1960. Reihe Hanser. Carl Hanser Verlag 1970.

2. **Canetti, Elias.** Werke, Bd.4. Aufzeichnungen 1942–1985. Die Provinz des Menschen, Das Geheimherz der Uhr. Carl Hanser Verlag.o.J.

3. **Canetti, Elias.** Die Fliegenpein. Aufzeichnungen. Carl Hanser Verlag. Zürich 1992.

4. **Canetti, Elias.** Das Gewissen der Worte. Hanser Verlag München. 1976.

5. **Canetti, Elias.** Die gespaltene Zukunft. Hanser Verlag, München 1972.

6. **Canetti, Elias.** Nachträge aus Hampstead. Aus den Aufzeichnungen 1954–1971. Carl Hanser Verlag 1994.

7. **Canetti, Elias.** Der Ohrenzeuge. Fünfzig Charaktere. Carl Hanser Verlag München 1974.

8. **Canetti, Elias.** Aufzeichnungen 1992–1993. Carl Hanser Verlag. 1996, Fischer Taschenbuch Juli 1999..

Canetti, Elias. Aufzeichnungen 1973–1984. Carl Hanser Verlag. 1999.

²³ **Suchy, Viktor.** Exil in Permanenz: E. Canetti und der unbedingte Primat des Lebens. In: Manfred Durzak (Hg.): Die deutsche Exilliteratur 1933–45, Stuttgart 1973, 287.

²⁴ **Habermas, Rebekka / Minkmar, Nild.** Einleitung zu: Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropologie. Hg. Habermas, Rebekka; Minkmar, Nild. Verlag Klaus Wagenbach, Berlin 1992. 7.

²⁵ Habermas, Jürgen: Moralentwicklung und Ich-Identität. In: Habermas, J: Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus. 1976, 63–91. Hier: 68.

²⁶ Vgl. **Strelka, Joseph P.:** Elias Canettis Roman *Die Blendung* In: Ist die Wahrheit ein Meer von Grashalmen? Zum Werk Elias Canettis. Hg. Joseph P. Strelka und Zsuzsa Széll. Peter Lang Verlag. New York 1993, 35–55. Йозеф Стрелка се опитва да докаже влияниия на марксизма у Канети.

²⁷ **Sontag, Susan:** Geist als Leidenschaft. (Страстта на духа) а.а.О, 96.

²⁸ **Neumann, Gerhard:** „Yo lo vi“. Wahrnehmung der Gewalt: Canettis *Masse und Macht*. (Възприемане на насилието: *Маса и власт* на Канети) In: Einladung zur Verwandlung. Essays zu Elias Canettis *Masse und Macht*. Hg. v. Michael Krüger. Carl Hanser Verlag, München Wien. 1995, 68–104. Нойман използва описанието на образа на „Trickster“ като майстор на преращанията, за да покаже приложението му в литературата на базата на текста на един духовно болен (Шребер) и на един литературен текст от Кафка.

²⁹ **Frühwald, Wolfgang:** Следи на античността. За книгата на Канети „Подслушвачът. Петдесет характера.“ In: Canetti als Leser. Hg. Gerhard Neumann. Rombach Verlag 1996, 59–77. Фрювалд не само открива радостта на припознаването и преоткриването на характери у себе си, но разглежда отделни характери като характеризиращи съвременето типове, напр. Пияницата на хартия.

³⁰ Измислянето, изнамирането (erfinden), създаването на образи, верифицирани след това от действителността на осмислянето, както и по-горе стана дума, е част от познавателния процес при Канети.